

Beslutade den 29 november 2017

Rätten till försvarare vid förhör med misstänkt över 18 år – särskilt vid ett frihetsberövande

Sammanfattning

- Åklagare ska, när denne är förundersökningsledare, inför ett förhör med en misstänkt ta ställning till om försvarare ska närvara vid förhöret. Detta gäller även när den som är misstänkt är gripen, anhållen eller häktad.
- Åklagaren ska göra en självständig bedömning av behovet av en försvarare oavsett misstänkts egen inställning.
- Om åklagaren bedömer att den som är misstänkt behöver en försvarare eller om han eller hon begär en sådan ska åklagaren utan dröjsmål skicka in en begäran till domstolen.
- Den som gripits ska höras så snart det är möjligt. Om försvarares närvaro anses erforderlig vid förhöret, men någon försvarare inte kan vara närvarande, bör det hållas ett kortfattat 24:8-förhör där misstänkt underrättas om brottsmisstanken och bereds tillfälle att ange sin inställning för att i vart fall kunna freda sig mot frihetsberövandet.
- I vissa fall kan omständigheterna i en åklagarledd förundersökning vara sådana att det inte är nödvändigt att försvarare är närvarande vid förhöret. Även om den som är misstänkt är frihetsberövad kan utredaren normalt avvakta med att kontakta åklagaren till efter att 24:8-förhöret har hållits om utredningen gäller brott av enkel beskaffenhet i den mening som avses i 23 kap. 3 § rättegångsbalken.

Tillämpningsområde

Dessa riktlinjer ska tillämpas i förhållande till misstänkta som är 18 år eller äldre. Såvitt avser unga misstänkta hänvisas till kapitel 4 i Riksåklagarens riktlinjer för handläggning av ungdomsärenden (RåR 2006:3).

Inledning

Rätten att biträdas av en försvarare vid en rättegång inför domstol och under förundersökningen är en grundläggande mänsklig rättighet. Detta slås fast i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) och rätten är reglerad i rättegångsbalken. Att försvararen utses tidigt och är närvarande vid förhören under utredningen är även av betydelse för brottsutredningens kvalitet, genom att relevanta invändningar kan komma fram i ett tidigt skede.¹

¹ Även Europeiska kommissionen framhåller i sin Grönbok om rättssäkerhetsgarantier för misstänkta i brottmål, rätten till juridiskt biträde i form av advokat som en av fem prioriterade grundläggande rättigheter. Europaparlamentets och rådets direktiv 2013/48/EU tar också upp frågor om rätten till kontakt med en försvarare och till att ha en försvarare närvarande vid förhör

JO har de senaste åren vid flera tillfällen uttalat sig om vikten av att försvarare är närvarande vid förhör under förundersökningen och påtalat vikten av att misstänkt, om möjligt, biträds av försvarare redan vid det första förhöret. Kritik har uttalats mot åklagare för att de inte varit tillräckligt aktiva för att se till att misstänkta personers rätt till försvarare respekteras. JO har även uttalat att det är troligt att misstänkta rätt till försvarare inte fått det genomslag de ska ha i det brottsutredande arbetet och i något fall bedömt att kan ifrågasättas om det är förenligt med Europakonventionen att hålla förhör utan närvaro av försvarare.²

När den som är misstänkt är frihetsberövad uppstår särskilda problem med att tillgodose rätten att ha en försvarare närvarande vid förhör. Dessa riktlinjer behandlar framför allt den situationen.

Rättslig reglering

Europakonventionen

Enligt artikel 6 i Europakonventionen har var och en som anklagas för brott rätt till en rättvis rättegång. Denna rättighet gäller hela förfarandet, från inledande utredningsåtgärder till rättegång och dom. Rätten till en försvarare är särskilt upptagen i artikel 6 (6.3 c) som en av de minimirättigheter som en misstänkt ska tillförsäkras.

Misstänkts rätt, att vid förhör under förundersökningen vara biträdd av en försvarare, har berörts av den europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen) i flera domar.³ Domstolen har betonat vikten av förundersökningen som grunden för att bestämma ramen för den senare brottmålsprocessen i domstol och att rätten till en rättvis rättegång i regel kräver att den som är misstänkt har tillgång till försvarare vid förhöret om det inte i det enskilda fallet finns vägande skäl att inskränka denna rätt. En kränkning av rätten till en rättvis rättegång kan exempelvis föreligga om den som hörts som misstänkt i senare skede döms på grundval av uppgifter som han eller hon lämnat vid ett förhör utan biträde av försvarare.⁴

Rättegångsbalken

Enligt 21 kap. 3 § rättegångsbalken har den som är misstänkt för brott rätt att biträdas av en försvarare. Det behöver inte nödvändigtvis vara en advokat. Enligt 12 § förundersökningskungörelsen ska den som underrättas om att han eller hon är skäligen misstänkt för brott samtidigt informeras om sin rätt att redan under förundersökningen anlita biträde av en försvarare och om att offentlig försvarare under vissa förutsättningar kan förordnas av rätten. Om en misstänkt person begär offentlig försvarare ska denna begäran utan dröjsmål överlämnas till domstol, se 23 kap. 5 § respektive 21 kap. 4 § andra stycket rättegångsbalken.

² Se JO 2011/12 s. 77, JO beslut 2012-11-30 dnr 3577-2011, JO beslut 2013-04-26 dnr 3019-2012 och JO beslut 2014-06-13 dnr 2978-2012

³ Se Ibrahim and others v. the UK (dom den 13 september 2016, no. 50541/08 m.fl.) med där angivna tidigare avgöranden

⁴ Se RättsPM 2012:5 s. 15

Personer som ska förhöras har dessutom, oavsett om de är skäligen misstänkta eller inte, rätt att enligt 23 kap. 10 § tredje stycket rättegångsbalken vid förhör biträdas av någon som svarar mot de krav som ställs på försvarare i 21 kap. 3 § tredje stycket rättegångsbalken. Biträdet har inte direkt någon försvararroll men kan ha en juridiskt rådgivande funktion för den hörde. Biträdet kan senare ha möjlighet att bli förordnad som offentlig försvarare om det skulle bli aktuellt.⁵

Åklagarens ansvar

När åklagaren är förundersökningsledare ska åklagaren inför ett förhör med en misstänkt ta ställning till om försvarare ska närvara vid förhöret. Detta gäller även när den som är misstänkt är gripen, anhållen eller häktad.

Allmänt

Åklagaren har som förundersökningsledare ansvar för att frågan om misstänkts rätt till försvarare beaktas och handläggs på ett riktigt sätt. Åklagaren måste aktivt ta ställning till och ge direktiv om att önskemål om och behov av försvarare ska beaktas. Det är inte tillräckligt att passivt vänta på besked från utredningspersonal om önskemål om försvarare.⁶

Underrättelse om rätten till en försvarare

Den som ska förhöras som skäligen misstänkt ska i anslutning till underrättelsen om misstanken underrättas om rätten att biträdas av försvarare och tillfrågas om sin inställning till att ha en försvarare med vid förhöret.

Att underrätta den som är misstänkt om hans eller hennes rättigheter hör till de rutinåtgärder som utredningspersonal ska utföra utan särskilda direktiv.

Prövning

Åklagaren ska göra en självständig bedömning av behovet av en försvarare oavsett vilken inställning den som är misstänkt har i frågan.

Åklagaren ska, oavsett inställning i försvararfrågan hos den som är misstänkt, göra en självständig och objektiv prövning av om det föreligger behov av en försvarare eller om förhör kan hållas utan närvaro av en sådan.⁷ Vid den prövningen får en avvägning göras mellan vikten av att den som är misstänkt biträdas av en försvarare vid förhöret och intresset av att förhöret kan ske inom rimlig tid. Detta kan vara av betydelse för att ett frihetsberövande inte ska bli längre än nödvändigt. Om förhørsutsagor kan komma att åberopas inför domstol måste å andra sidan hänsyn tas till att det är särskilt viktigt att uppgifterna lämnats under rättssäkra former i närvaro av en försvarare.⁸

⁵ Se prop. 2007/08:47 s. 13 ff.

⁶ JO beslut 2012-11-30 dnr 3577

⁷ JO beslut 2012-11-30 dnr 3577

⁸ JO 2012/13 s. 106

Den som är misstänkt för brott kan avstå från rätten till försvarare. Ett sådant avstående kan när som helst återkallas av den misstänkte. Enligt Europadomstolens praxis måste avståendet för att beaktas ske under rättssäkra former samt vara klart, entydigt och frivilligt.⁹ Kravet på rättssäkerhet innebär bl.a. att den som är misstänkt måste ha fått tydlig och begriplig information på ett språk som han eller hon förstår om vad rätten till försvarare innebär.¹⁰ Ett avstående befriar inte åklagaren från skyldigheten att göra en egen objektiv bedömning av försvararbehovet.

Behovet av biträde av en försvarare är inte mindre vid ett första förhör än vid senare förhör. I många fall kan det tvärtom vara så att vid ett första förhör är den som är misstänkt oförberedd och inte informerad om utredningsförfarandets gång, vilket kan göra att behovet av en försvarare är påtagligt.

Om åklagaren bedömer att ett förhör, till exempel av tidsskäl, ska hållas innan försvarare hunnit förordnas, ska förhöret vara kortfattat och inriktat på underrättelsen om brottsmisstanken och att få besked om inställningen till misstanken.¹¹ När en misstänkt är frihetsberövad måste förhöret dock vara tillräckligt omfattande för att åklagaren ska kunna ta ställning i anhållningsfrågan.

Viktigt att ha i åtanke är att det inte bara är av intresse för misstänkts rättssäkerhet att en försvarare är inkopplad tidigt i ärendet, utan att det även kan bidra till ett bättre utredningsresultat. Till exempel ökar bevisvärdet av uppgifter som lämnats i ett förhör under förundersökningen om försvararen varit med vid förhöret.¹² Vidare kan medverkan av en försvarare leda till att relevanta invändningar kommer fram tidigt i utredningen, vilket kan bidra till att förundersökningen får rätt inriktning.

Val av försvarare

Åklagare eller utredare ska inte föreslå eller rekommendera en viss försvarare.

Den som är misstänkt har rätt att själv utse en försvarare men vanligast är att en offentlig försvarare förordnas om förutsättningar för det föreligger. Dessa förutsättningar anges i 21 kap. 3 a § rättegångsbalken. Förutom brottets karaktär och svårhetsgrad ska även den misstänktes personliga förhållanden beaktas. Den som är misstänkt kan föreslå vem som ska utses till offentlig försvarare. Om han eller hon inte namnger någon viss advokat kan åklagare eller utredningspersonal inte välja försvarare och ska inte heller ge råd om att välja någon viss advokat.

Om den som är misstänkt redan har en offentlig försvarare förordnad med anledning av en annan förundersökning eller pågående brottmål, anses detta förordnande omfatta även den nya brottligheten om de olika brotten kan förväntas komma att handläggas gemensamt i domstol.¹³ Den tidigare förordnade försvararen ska i sådant fall ges tillfälle att vara med vid förhör om de nya brotten.¹⁴

⁹ Se även Europaparlamentets och rådets direktiv 2013/48/EU art 9

¹⁰ Se också JO 2012/13 s. 106, JO beslut 2012-11-30 dnr 3577-2011 och JO beslut 2016-06-17 dnr 2943-2015

¹¹ JO 2009/10 s. 68 och JO 2011/12 s. 77

¹² JO 2012/13 s. 106

¹³ Fitger m.fl.: Rättegångsbalken, kommentaren till 21:7 och JO 2010/11 s. 139

¹⁴ Jfr JO beslut 2016-06-17 dnr 2470-2015

Direktiv till utredningspersonalen och dokumentation

Med hänsyn till att det ligger i åklagarens ansvar som förundersökningsledare att göra en egen objektiv bedömning av behovet av försvarare måste åklagaren som huvudregel kontaktas innan förhör i åklagarledda utredningar hålls, så att han eller hon kan ta ställning till om förhör kan hållas utan att försvarare är närvarande och till omfattningen av och innehållet i det förhör som i så fall ska hållas. Detta gäller även om 24 kap. 8 § rättegångsbalken ger polisman en generell befogenhet att hålla aktuellt förhör innan kontakt tas med åklagare.

Åklagaren ska ge tydliga direktiv i frågan om huruvida försvarares närvaro krävs vid förhöret. Lämnade direktiv och mottagna besked ska dokumenteras.

Det är viktigt att lämnade direktiv i försvararfrågan och om vilka eventuella åtgärder som ska vidtas utan närvaro av försvararen är tydliga¹⁵ samt att mottagna besked och lämnade direktiv dokumenteras.¹⁶

Förhör med den som har gripits för brott av enkel beskaffenhet kan normalt hållas utan att åklagaren först kontaktas.

Även om misstänkt person är gripen kan behörig personal vid Polismyndigheten eller Tullverket i normalfallet hålla förhör utan att i förväg kontakta åklagaren när det gäller utredningar om brott av enkel beskaffenhet, alltså sådana brott där Polismyndigheten eller Tullverket normalt leder förundersökningen även då någon är skäligen misstänkt.¹⁷

Jourtid

Den som gripits ska höras så snart det är möjligt. Om försvarares närvaro anses erforderlig vid förhöret, men någon försvarare inte kan vara närvarande, bör det hållas ett kortfattat 24:8-förhör där misstänkt underrättas om brottsmisstanken och bereds tillfälle att ange sin inställning för att i vart fall kunna freda sig mot frihetsberövandet.

Vid ett 24:8-förhör med en gripen misstänkt eller ett annat förhör som inte planerats i förväg kan det finnas praktiska svårigheter att med kort varsel få en försvarare att komma till förhöret. De åtgärder som är möjliga och rimliga med hänsyn till tiden på dygnet m.m. att få tag i en försvarare måste göras. Sen får det göras en avvägning mot intresset av att förhöret påbörjas inom rimlig tid. I det här sammanhanget är det dock viktigt att inte utöva påtryckning genom att antyda för den som är misstänkt att ”det går fortare om han eller hon avstår från försvarare”.¹⁸ Ofta kan lösningen vara att det hålls ett kortfattat 24:8-förhör där misstänkt underrättas om brottsmisstanken och kort tillfrågas om sin inställning till misstanken. För att åklagaren ska kunna ta ställning i anhållningsfrågan bör dock frågor kring misstänkts personliga förhållanden som har betydelse för bedömningen av de särskilda häktningsskälerna få ställas. Även om ett fylligare förhör med misstänkt får anstå tills en försvarare

¹⁵ JO 2011/12 s. 77

¹⁶ JO 2009/10 s. 68 och JO beslut 2016-06-17 dnr 2943-2015

¹⁷ Se ÅFS 2005:9 och ÅFS 2013:3

¹⁸ JO 2008/09 s. 92

förordnats bör misstänkt tillåtas att av egen vilja lämna uppgifter i förhöret i syfte att freda sig från misstanke, t.ex. genom att lämna uppgifter av alibikaraktär. Ett fylligare förhör med misstänkt i närvaro av försvarare får sedan hållas så snart det är möjligt.

Om den som är misstänkt begär en viss person som försvarare ska denne som huvudregel tillåtas medverka vid förhör.

Den som är misstänkt kan själv enligt 21 kap. 3 § 2 st. rättegångsbalken utse sin försvarare. Om den frihetsberövade begär en viss försvarare bör denne kontaktas. Om försvararen åtar sig uppdraget har den misstänkte som huvudregel rätt att samtala med försvararen, träffa denne i enrum och ha denne närvarande vid förhör.¹⁹ En försvarare som ställer upp på detta sätt är, om han eller hon sedan blir förordnad som offentlig försvarare, normalt berättigad till att få ersättning även för det arbete som utförts innan förordnandet meddelades.²⁰

Enligt huvudregeln i 21 kap. 9 § och 23 kap. och 10 § rättegångsbalken har den som är misstänkt rätt att träffa sin försvarare i enrum och att ha sin försvarare närvarande vid förhör. Endast om en privat försvarare inte uppfyller de krav som enligt 21 kap. 5 § 1 st. rättegångsbalken ställs på en offentlig försvarare så kan dessa rättigheter undantagsvis begränsas, och detta bara om det är nödvändigt för att sakens utredning inte väsentligen ska försvåras eller för att avvärja fara för någons liv, fysiska hälsa eller frihet. Undersökningsledarens beslut ska vara skriftlig och ange skälen för beslutet.²¹

Enligt förarbetena ankommer det i första hand på den frihetsberövade eller försvararen att visa att försvararen uppfyller kraven.²²

Beslut enligt 21 kap. 9 § rättegångsbalken kan prövas av rätten på talan av den misstänkte eller försvararen. Beslut enligt 23 kap. 10 § rättegångsbalken kan bli föremål för prövning/överprövning.

Om åklagaren bedömer att en misstänkt person behöver en försvarare, eller om den som är misstänkt begär en sådan, ska åklagaren utan dröjsmål skicka in en begäran till domstolen.

ANDERS PERKLEV

Mats Svensson
(Utvecklingscentrum Malmö)

¹⁹ Prop. 2015/16:187

²⁰ RH 2004:85

²¹ Se 21:9 samt 23:10 RB och 20 § FUK

²² Prop. 2015/16:187 s. 54 ff.